

Prooikeuze van Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* op een slaappleats in het Sneekermeergebied in de winter van 2003/04

Romke Kleefstra & Sip Veenstra

Er zijn van die winterseizoenen dat een hogere presentie van de Blauwe Kiekendief *Circus cyaneus* in Midden-Friesland opvalt. Zo ook in de winter van 2003/04. Tijdens veldwerk, meestal gericht op ganzen, werden meer waarnemingen van Blauwe Kiekendieven gedaan dan gewoon is. En aan het Sneekermeer werd bij toeval een slaappleats ontdekt. Omdat het voorkomen van de soort in dit deel van Nederland amper beschreven is, leek het ons aardig de waarnemingen op een rijtje te zetten en braakballen te verzamelen om inzicht te verkrijgen in de prooikeuze van de soort rond het Sneekermeer in de afgelopen winter.

Wintervoorkomen in Friesland

In Friesland houden veruit de meeste overwinterende Blauwe Kiekendieven zich op in het Waddengebied. Begin jaren tachtig werden hier tijdens december- en januaritellingen c. 80 exemplaren geteld (Jonkers *et al.* 1981, Doevendans *et al.* 1982), de laatste jaren worden in dezelfde maanden 30-60 exemplaren geteld (Kleefstra *et al.* 2002, Van Roomen *et al.* 2004).

In het Friese binnenland liggen de aantallen veel lager. Tijdens roofvogeltellingen werden in december 1980 en februari 1981 respectievelijk 35 en 40 Blauwe Kiekendieven geteld (Zumkehr & Van der Heide 1981), waarvan de meeste zich ophielden langs de Friese IJsselmeerkust (Makkumerwaarden) en in het Lage Midden van Friesland (vooral omgeving Witte en Zwarte Brekken nabij Sneek). Van de laatste jaren zijn geen goede tellingen beschikbaar. Wel nemen veel ganzen- en zwanentellers in Friesland de Blauwe Kiekendief mee in hun tellingen, maar hiermee wordt de provincie niet goed gedekt. Gegevens van december 2003 indiceren een aantal van ongeveer 20 exemplaren in de telgebieden van SOVON (gegevens J. Kramer). Dit is exclusief het Fochteloërveen waar in december-januari geregeld rond de 15 exemplaren worden geteld en waar zich een belangrijke slaappleats bevindt (H. Feenstra). Daarnaast ontbreken ook de Friese heidegebieden in dit overzicht.

Gebied

Het Sneekermeergebied ligt in Midden-Friesland, globaal tussen de stad Sneek en de dorpen Terherne en Joure. Het gebied wordt gekenmerkt door haar grootschalige openheid, waarbij de grote open waterpartijen van het Sneekermeer en de Goïngarijpster Poelen worden omgeven door eilanden als Greate Griene en Lytse

Griene, eilandpolders als Graverij en Geeuwpolder en oeverlanden als Potskar, Kop Bloksleatpolder en Sâltpoel. Vrijwel alle eilanden, eilandpolders en oeverlanden worden beheerd door Staatsbosbeheer en zijn onder te verdelen in zomerpolders (177.2 ha), winterpolders (188 ha), boezemland (82.2 ha) en moeras (42.7 ha). Veel van deze terreinen bestaan vooral 's winters uit natte (riet)ruigten.

Het Sneekermeergebied vormt een ecologische eenheid met de nabijgelegen Terkaplester Poelen en Witte en Zwarte Brekken, tezamen aangeduid als het 'Centrale merengebied van Friesland'. Als broedgebied genoot het Sneekermeer naam en faam vanwege de hoge dichtheden van weidevogels als grutto en gele kwikstaart. Bovendien was het één der laatste Nederlandse broedpopulaties van de kempiaan. De afgelopen jaren zijn de aantallen weidevogels in het gebied echter gedecimeerd (Kleefstra 2004). Internationaal staat het gebied als belangrijk overwinteringsgebied van kolgans, brandgans en smient te boek (Van Roomen *et al.* 2000), waarmee het gekwalificeerd is voor de Europese Vogelrichtlijn. 'Last but not least' wordt het Sneekermeergebied tot één van de belangrijke zoogdiergebieden in Nederland gerekend met het voorkomen van onder meer waterspitsmuis, meervleermuis en Noordse woelmuis (Dijkstra 1997).

Materiaal en methode

De gegevens werden verzameld gedurende slaapplaatstellingen van ganzen in het zuidelijke deel van het Sneekermeergebied van half oktober tot half maart. Deze tellingen vinden plaats vanaf een uur voor zonsopkomst tot 1.5-2 uur daarna. Vanaf eind maart werden aanvullende avond- en ochtendbezoeken aan dit deel van het gebied gebracht om te kijken of er nog door Blauwe Kiekendieven werd overnacht.

Gegevens van pleisterende Blauwe Kiekendieven werden verzameld tijdens wekelijkse tellingen van foeragerende ganzen rond het Sneekermeer van half oktober tot half maart. Daarbij werd de locatie van de waarneming nauwkeurig vastgelegd en werd tevens de sekse van de vogel genoteerd. Deze tellingen mogen niet als volledig worden beschouwd; tijdens de wekelijkse ronden was de aandacht gespitst op ganzen, en een Blauwe Kiekendief kan dan makkelijk gemist worden.

Het zoeken en rapen van braakballen op de slaapplaats in de Bloksleatpolder vond plaats op 3 april. Ruim een uur werd in een overjarig rietland gericht gezocht naar slaapplekken waar braakballen lagen. Alle gevonden braakballen werden geraapt, tenzij zij volledig doorweekt waren.

Slaapplaats aan het Sneekermeer

Op 17 oktober 2003 werd een slaapplaatstelling van ganzen uitgevoerd vanaf een strategisch gelegen telpost aan de zuidkant van de Goingarijpster Poelen. Deze telpost biedt uitzicht op de zomerpolders Graverij en Geeuwpolder en de boezemlanden van de Greate en Lytse Griene, plekken waar tienduizenden kol- en brandgans samendrommen. Tijdens de telling werden twee vrouwtjes Blauwe Kiekendief gezien die even na zonsopkomst een overjarig rietveld in de Graverij verlieten. Door

het late vertrek van de vogels was het mogelijk leeftijd en geslacht goed vast te stellen. Tot en met 19 november werden gedurende drie tellingen telkens twee vrouwtjes gezien op deze slaappleaats. Daarna liep het aantal Blauwe Kiekendieven op naar vier vrouwtjes en één mannetje op 10 december toen de vogels gebruik maakten van het nabijgelegen eilandje Frijgerzen, een boezemland met overjarige rietzomen op ruim 500 m van de slaappleaats op de Graverij. Niet lang daarna werd de slaappleaats aangevuld met een vijfde vrouw en een tweede man. Het aantal van vijf vrouwen en twee mannen handhaafde zich vermoedelijk tot begin februari. Daarna ging het tot begin april om maximaal drie vrouwtjes en één mannetje. Vanaf eind maart werd gebruik gemaakt van de overjarige rietzoom in de winterpolder Kop Bloksleatpolder, gelegen binnen een straal van 800 m vanaf de andere twee slaappleaatsen. In de periode van 6 tot en met 17 april liep het aantal overnachtende Blauwe Kiekendieven terug van twee naar één vrouwtje. Na 17 april werden geen Blauwe Kiekendieven meer aangetroffen op de slaappleaatsen.

Niet alleen op de slaappleaatsen waren de vrouwtjes in de meerderheid, ook bij waarnemingen van pleisterende Blauwe Kiekendieven rond het Sneekermeer betrof het merendeel adulte vrouwtjes. In de periode 15 oktober-15 maart werden in totaal 22 pleisterplaatstellingen van ganzen rond het Sneekermeer uitgevoerd. Tijdens twaalf van deze tellingen, tussen 19 november en 27 februari, werden jagende Blauwe Kiekendieven boven graslanden waargenomen, waarvan 13 maal een vrouwtje en driemaal een mannetje. Viermaal werd het gezamenlijk optrekken van twee vrouwtjes waargenomen. Alle waarnemingen werden gemaakt binnen een straal van 250-7600 m vanaf de slaappleaatsen.

Analyse van de braakballen

Op 3 april werden tijdens een gerichte zoekactie in 'Kop Bloksleatpolder' 91 braakballen geraapt. Deze lagen overwegend op platgevallen (riet)ruigten, waar de bodem half vochtig was. Op deze plekken was de vegetatie relatief open van structuur en 1-1.75 m hoog. Op droge of natte plaats en werden geen slaapplekken met braakballen gevonden. Ook in dichte rietvegetatie ontbraken slaapplekken.

Tijdens het pluizen van de braakballen werden twaalf soorten zoogdieren vastgesteld en slechts één vogelsoort (tabel 1). In vergelijking met braakbalanalyses van kerkuilen *Tyto alba* in het Sneekermeergebied in voorgaande jaren (van der Honing 2002) waren de bosspitsmuis *Sorex araneus* en huisspitsmuis *Crocidura russula* opvallend schaars vertegenwoordigd in de braakballen van de Blauwe Kiekendieven, terwijl de veldmuis *Microtus arvalis* opvallend talrijk was. Evenals bij de kerkuilen in het Sneekermeergebied behoren ook zeldzamere zoogdieren als de waterspitsmuis en Noordse woelmuis tot het menu van de Blauwe Kiekendief.

Tabel 1. Prooikeuze van de Blauwe Kiekendief in het Sneekermeergebied in de winter van 2003/04 op basis van 91 braakballen. *Prey choice of Hen Harriers staying in the Sneekermeer region in the winter of 2003/04, based on remains in 91 pellets collected on the roost.*

Prooi-soort <i>Prey species</i>	Totaal <i>Total</i>
Watersnip <i>Gallinago gallinago</i>	1
Bosspitsmuis <i>Sorex araneus/coronatus</i>	4
Waterspitsmuis <i>Neomys fodiens</i>	3
Huisspitsmuis <i>Crocidura russula</i>	1
Spitsmuis spec. <i>Sorex spec.</i>	1
Haas <i>Lepus europaeus</i>	1
Konijn <i>Oryctolagus cuniculus</i>	1
Veldmuis <i>Microtus arvalis</i>	52
Aardmuis <i>Microtus agrestis</i>	6
Noordse Woelmuis <i>Microtus oeconomus</i>	7
Woelrat <i>Arvicola terrestris</i>	1
Woelmuis spec. <i>Microtus spec.</i>	10
Dwergmuis <i>Micromys minutus</i>	4
Bosmuis <i>Apodemus sylvaticus</i>	2
Muis spec. <i>Mouse/vole</i>	16
Totaal <i>Total</i>	110

Discussie

Blauwe Kiekendieven maken waarschijnlijk al vele jaren gebruik van het Centrale merengebied als slaappleats. In voorgaande jaren werd de soort tijdens slaappleatstellingen van ganzen in de vroege ochtend wel vaker opgemerkt, maar dan ging het altijd om één, hooguit twee exemplaren. Ook Zumkehr & Van der Heide (1981) noemen de omgeving van het Sneekermeer als regio waar gemeenschappelijke slaappleatsen zouden kunnen voorkomen. Toch was het voor ons de eerste maal dat we een dergelijk lang bezette sociale slaappleats ontdekten, en dat terwijl beide auteurs al sinds hun prille jeugd in het gebied rondsjouwen.

Van Manen (1996) relateerde een hogere presentie van Blauwe Kiekendieven vooral aan het voedselaanbod. Hoe meer muizen, hoe meer Blauwe Kiekendieven en hoe groter het aandeel vrouwtjes. Voor het Sneekermeergebied in de winter van 2003/04 lijkt dit zeker op te gaan. In de prooi-keuze valt het hoge aandeel Veldmuizen op. Opmerkelijk is het vrijwel ontbreken van vogels in de braakballen. Bij onderzoek naar de voedselkeus van overwinterende Blauwe Kiekendieven op het Verdrongen Land van Saefinghe in 1988/89 en 1991/92 bleek de helft van de prooien in november te bestaan uit zangvogels. In december nam daar het aandeel kleine zoogdieren sterk toe (Clarke *et al.* 1993). De geraapte braakballen in het Sneekermeergebied dateren waarschijnlijk uit maart, gelet op de bezetting van kiekendieven van de onderzochte slaappleats. Wanneer alle slaapplekken onderzocht zouden zijn, gedurende de gehele perio-

de van bezetting, is het mogelijk dat het aandeel vogels in de prooikeuze groter zou zijn geweest.

Conform Van Manen (1996) bleken de vrouwtjes in de meerderheid te zijn. Juist in een open, kaal landschap als dat van het Centrale merengebied zijn het vooral de lichtgekleurde en wendbare mannetjes die in muizenarme jaren nog uit de voeten kunnen, terwijl de vrouwtjes dergelijke landschappen alleen in muizenrijke jaren tot jacht- en overwinteringsgebied kiezen. Daarmee lijkt een hogere en vooral langdurige presentie van Blauwe Kiekendieven - en vrouwtjes in het bijzonder - een goede indicatie te zijn voor hoe het gesteld is met het voedselaanbod in de regio bij aanvang van een nieuw voorjaar, ook met het oog op muizenetende broedvogels als Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*, Buizerd *Buteo buteo*, Torenvalk *Falco tinnunculus* en Ransuil *Asio otus*, die alle vier algemene broedvogels zijn in de regio. Juist deze vier soorten floreerden hier in het voorjaar van 2004, met een hoge paardichtheid en een hoge jongenproductie.

Dank

Voor hulp bij het veldwerk en/of het aandragen van relevante informatie gaat dank uit naar Sjoerd Bakker en Jan Kramer.

Summary

Kleefstra R. & Veenstra S. 2004. Prey choice of Hen Harriers *Circus cyaneus* roosting in the Sneekermeer region in Central Friesland in the winter of 2003/04. De Takkeling 12: 199-204.

During systematic counts of geese departing from roosts in Central Friesland, from one hour before sunrise till 1.5-2 hours after sunrise in the period mid-October 2003 through mid-March 2004, a roost of Hen Harriers was detected in marshland surrounded by grasslands. The roost was used between 17 October and 17 April, first by two females (till 19 November), then steadily increasing to 5 females and 2 males (mid-December through early February), and again declining to a single female between 6 and 17 April. In 12 out of 22 geese counts during daytime, hunting Hen Harriers were seen between 19 November and 27 February; these observations were made within 250-7600 m of the roost.

Pellets were collected on 3 April (n=91), and almost exclusively contained mammals (1 Snipe *Gallinago gallinago* among 110 prey items). The main prey was common vole *Microtus arvalis*, but at least ten other mammal species were recorded, including three species of shrews and several other *Microtus*-species (Table 1). The high presence of common voles in the pellets, and the fact that many Hen Harriers were female (in the neighbouring region of Drenthe females are present in some numbers only when voles are abundant; van Manen 1996), indicate that - at least in this part of the country - common voles must have been present in peak numbers. This was corroborated in spring and summer 2004, when vole-eating raptors and owls peaked in numbers and reproductive output.

Volwassen mannetje Blauwe Kiekendief jagend boven wegberm, Zuidelijk Flevoland, 27 maart 1983 (Jan Stok). *Adult male Hen Harrier quartering a road side while hunting.*

Literatuur

- Clarke R., Bourgonje A. & Castelijn H. 1993. Food niches of sympatric Marsh Harriers *Circus aeruginosus* and Hen Harriers *C. cyaneus* on the Dutch coast in winter. *Ibis* 135: 424-431.
- Dijkstra V. 1997. Belangrijke zoogdiergebieden in Nederland. Mededeling 37. Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Utrecht.
- Doevendans J.A.J.P., Jonkers D.A., van Leeuwen J.F.N., Müskens G.J.D.M., Thissen J.B.M. & Visser D. 1982. Roofvogeltelling in Nederland in januari 1982. *Limosa* 55: 121-124.
- van der Honing T. 2002. De Noordse woelmuis in Skarsterlân: enkele resultaten aan de hand van braakbalonderzoek. *Twirre* 13(2): 55-56.
- Jonkers D., van Leeuwen J., Müskens G., Thissen J. & Visser D. 1981. Stootvogeltellingen in Nederland in de winter 1980/81. *Vogeljaar* 29: 309-318.
- Kleefstra R. 2004. Boezemland, zomerpolders en moeras: de broedvogels van het Centrale merengebied van Fryslân. *Twirre* 15(2): 49-55.
- Kleefstra R., Koks B.J., van Roomen M.W.J. & van Winden E.A.J. 2002. Watervogels in de Nederlandse Waddenzee in 1999/2000. SOVON-monitoringsrapport 2002/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Roomen M.W.J. van, Boele A., van der Weide M.J.T., van Winden E.A.J. & Zoetebier D. 2000. Belangrijke vogelgebieden in Nederland, 1993-97. Actueel overzicht van Europese vogelwaarden in aangewezen en aan te wijzen speciale beschermingszones en andere belangrijke gebieden. SOVON-informatierapport 2000/01. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Roomen M.W.J. van, van Winden E.A.J., Koffijberg K, Kleefstra R., Ottens G., Voslamber B. & SOVON Ganzen- en zwanenwerkgroep 2003. Watervogels in Nederland in 2001/2002. SOVON- monitoringrapport 2004/01, RIZA-rapport BM04/01, SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- van Manen W. 1996. Demografie en voedsel van overwinterende Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* in Drenthe. *Limosa* 69: 9-12.
- Zumkehr P. & van der Heide W. 1981. Roofvogels in de winter in Friesland. FFF-rapport 13. Fryske Feriening foar Fjildbiology, Leeuwarden.

Adressen:

RK: Sinnebuorren 34, 8491 EH Akkrum, SV: It Súd 19B, 8512 AJ Broek.